

Szálkai Tamás

Bessenyei György második exhumálásának jegyzőkönyve

Nemrégiben megeléknült érdeklődés mellett számolt be a sajtó – Bessenyei György második exhumálásakor – a Bihar vármegye levéltárának irattárába kerülő koporsószögről és a kihantoláskor készült jegyzőkönyvről,¹ ami újabb megkereséseket generált. Így célszerűnek látszott a források szövegét közölni egyrészt állományvédelmi okokból, másrészt, hogy az online felület révén még több érdeklődő számára elérhetőek legyenek, annak ellenére, hogy a dokumentumok tartalma már korábban is ismert volt.²

A felvilágosodás egyik vezéralakja, Bessenyei György életének utolsó éveit Pusztakovácsiban, bihari birtokára visszavonulva csendes nyugalomban töltötte. Ezen önként vállalt elzárkózása miatt illetik a „bihari remete” jelzővel.

Köztudott, hogy Bessenyei megunva Bécs csillogó világát, előbb szülőfalujába Bercelre költözött haza, ahonnan vélhetően családi ügyek miatt költözött Bihar megyébe, ahol előbb Feketetőtiban, majd Kovácsi pusztán (később Pusztakovácsi néven fordul elő)³ telepedett le, s fogott gazdálkodásba. Emellett táblabíráként vett részt a vármegyei közeletben, rendszeresen látogatta a megyegyűléseket is.⁴ Egyik hivatalból történt kiküldetése során olyan rabokkal került kapcsolatba, akik teljesen elborzasztották a költőt embertelen gondolataikkal. Ezután vount vissza birtokára, ahogy ő maga írja „Minden neven nevezhető okos emberi társalkodástul megfosztva, semmiféle halandókkal nem levelezve, senkít nem látogatva, senkitől nem látogattva lakozik az író egy pusztában, ahol ott könyveivel, gondolataival és a néma természettel tölti idejét, élvén csak azért, hogy meg nem halhatott.”⁵ Itt született meg aztán 1804-ben a „A bihari remete, vagy a világ így megyen” című értekezése is, amely a fentebb idézett művel egyetemben a cenzúra miatt nem jelenhetett meg. Bár ennek rövid folytatását még elkészítette, többet már nem ragadott tollat gondolatai kifejtésére. Halála után – végrendelete szerint – kovácsi birtokán helyezték örök nyugalomra 1811-ben. Azonban sírjában békében nem nyugodhatott: a Berettyó áradásai veszélyeztették nyughelyét, ezért 1883-ban kihantolták, s védett helyen temették újra. A következő évben emeltették számára Bihar vármegye obeliszket, egyszerű felirattal: Bessenyei György 1742–1811.⁶ A költőt – a Nyíregyházán működő és emlékét ápoló – Bessenyei Kör kérésére hantolták ki újra 1940-ben, hogy aztán a szabolcsi megyeszékhely temetőjének dízsírjében helyezték örök nyugalomra.⁷

Bihar vármegye levéltárában – annak ellenére, hogy az alispáni hivatal engedélyezte a holttest áthelyezését – a kapcsolódó iratokat utóbb kiselejtezték. A megyei levéltár irattárában azonban nemcsak az exhumálásra vonatkozó alispáni véghatározat található meg, hanem az azt megőrkítő részletes jegyzőkönyv – és a sírból 1940. május 2-án kiemelt – koporsószög is.⁸ Az irat évtizedekig lappangott, a mellette lévő különös tárgy is feledésbe merült. Utóbbit vél-

¹ Barak 2017.

² A Szabolcsi Szemle pl. már 1940-ben közölte a jegyzőkönyvet.

³ Pusztá Bakonszeg határában, amely már a település része.

⁴ Levéltári források alapján bihari ténykedésének időszakát részletesen feldolgozta Csorba 2000. 93–206.

⁵ Bessenyei 1894.

⁶ Életrajzát összefoglalja Bakó 1990. 498–500.

⁷ Bessenyei temetéséről és az exhumálásokról újabban ld. Nagy 2016. 1–13.

⁸ MNL HBML IV.456.a 2.d. 94/1940.

hetően az eseményen jelen lévő Nadányi Zoltán, Bihar vármegye főlevéltárosa helyezte el az archívumban. Annak ellenére, hogy egy koporsószög a hagyományos értelemben nem tekinthető ereklyének, Bessenyei egyik tisztelője és relikviáinak gyűjtője, Vass Jenő berettyóújfalui gyógyszerész is szert tett egyre, mégpedig a költő első exhumálásakor. Azt a szöveget Vass özvegyétől a bakonszegi birtokkal is rendelkező Liptay Jenő szerezte meg a Bessenyei Kör részére, s vitte Nyíregyházára 1924-ben.⁹

Érdeemes megjegyezni, hogy a levéltáros, aki Bessenyei távoli rokona – nem mellékesen maga is költő – volt, nagy tisztelettel adózott neves elődje emléke előtt.¹⁰ Nadányi, akit egyébként nem foglalkoztatott a történelmi romantika, szép hangvételő verset is írt „A testőr” címmel, amelyben a vidék nyugodt csöndjében alkotó író képét tárja elénk: „*Én nem a testőrt tisztélem, hanem azt, aki hazatért, otthagya minden csatatért, és állt a parton dísztelen.*”¹¹

Az utolsó versszak azonban elgondolkodtató: a magányban alkotó, aki „több a többinél” az írással tud átlendülni a szürke hétköznapokon, az élők „földoklásán.” Nem nehéz felismerni a versben a két költő sorsának párhuzamát.¹² Azonban Bessenyei önként vállalt remeteségével szemben Nadányi Trianon után – kényszerből – került Nagyvárad pezsgő-nyüzsgő kulturális életéből Csonka-Bihar szegényes, szomorú vidéki életébe. S mikor lehetősége adódott – a második bécsi döntés után – már főlevéltárosként folyamodott lakásért a megyéhez, s tért vissza Nagyváradra: ahol a „végre hazajött” Nadányi újból belevethette magát a bohém művészvilágba.¹³ Azonban még 1944-ben – felesége zsidó származása miatt – előbb Kőszegre, majd Budapestre menekült családjával. Ugyanez a sors várt a vármegyei levéltárra is. Tudomásunk szerint az archívum legértékesebb részének menekítésére még Nadányi adta ki az utasítást. Ezt követően a levéltárra nehéz időszak következett: bár a rendezését a háború után azonnal megkezdték, a hely- és anyagi források hiányában várta sorsát. A megyeegyesítés az egykori törvényhatóságok iratanyagának egyesítését is eredményezte.¹⁴ Ekkor helyezték el Debrecenben, ahol nagyobb részét a Levéltárak Országos Központja utasításának értelmében 1964–1966 között újrendezték,¹⁵ de a levéltár irattári részének részletes átnézésére csak a rendszerváltozást követően került sor.

A dokumentumokat modern átírásban közlöm: az eredetileg következetlen központosítást és az ékezetes betűk használatát a jelenleg érvényes helyesírás szabályai szerint javítottam.

⁹ Nyírvidék 1924. 3.

¹⁰ Bakó 2006. 77–78.

¹¹ Nadányi 2006. <http://mek.oszk.hu/04700/04728/html/nadanyi.htm#V/81> (Utolsó letöltés: 2017. március 14.)

¹² Domokos–Lator 1982. 161–162.

¹³ DJBANR Fond 263. 64.

¹⁴ Az egyesítést az 1950. évi 29. sz. törvényerejű rendelet mondta ki.

¹⁵ Komoróczy 1972. 28.

1. Bihar vármegye alispánjának véghatározata Bessenyei György hamvainak exhumálása és elszállítása ügyében

Biharvármegye Alispánja

Tárgy: A Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör képviselőjében Szohor Pál elnök, nyíregyházai lakos kérelme a Bakonszeg községben eltemetett Bessenyei György testőr és költő sírjának felnyitására és hamvainak Nyíregyháza megyei városba való elszállítására engedélyt kér.

Véghatározat

A kérelmet a 25.857/1906. sz. B.M. rendelet 3. pontjában biztosított hatáskörömben teljesítem és a Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör képviselőjében Szohor Pál elnök nyíregyházai lakosnak engedélyt adok arra, hogy a Bakonszeg községben a Kovácsi nevű határrészben eltemetett Bessenyei György testőr és költő sírját felnyithassa, hamvait kiemelhesse és az előbb hivatkozott rendelet 8. és 11. pontjaiban foglalt utasítások szigorú és pontos betartása mellett Nyíregyháza megyei városba elszállíthassa.

A sírfelnyitás időpontját folyó évi május hó 2-án reggel 9 órára tűzöm ki, és ahhoz az egészségügyi orvosrendőri ellenőrző szolgálat ellátására dr. vitéz Törő István m. kir. tisztiorvost rendelem ki.

A vármegyei főlevéltárost a sírfelnyitáshoz ugyancsak kirendelem, hogy az abban esetleg található muzeális értékű tárgyakat Bihar vármegye részére átvegye és megőrizze.

A Berettyóújfalui járás főszolgabíráját felhívom, hogy a rend fenntartásáról gondoskodjék és ennek biztosítására megfelelő karhatalmat rendeljen ki.

A sír felnyitásánál csupán az engedélyes és igazolt kísérete, valamint a szükséges munkások és a hatóság képviselői lehetnek jelen és azon a nagy közönség nem vehet részt.

Engedélyes a sír felnyitással kapcsolatban okozott esetleges károkért kötelező nyilatkozata alapján is teljes anyagi felelősséggel tartozik és viselni köteles a megállapított és számszerűsített érvényesített hatósági díjakat is.

A hullaszállító levél kiadása iránt egyidejűleg intézkedtem.

Ezt a véghatározatomat az 1929:XXX. tc. 56. § 1. bek. b) pontja alapján jogorvoslatra tekintet nélkül végrehajthatónak mondom ki.

Megokolás

A Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör, mint a testőr és költő Bessenyei György szellemének és emlékének ápolója, engedélyt kért arra, hogy a Bakonszeg községben és a Kovácsi határrészben eltemetett Bessenyei György sírját felnyithassa, hamvait kiemelhesse és újbóli eltemetés végett Nyíregyháza megyei városba szállíthassa.

A kérelem teljesítése elől kitérni még a Bihar vármegyét történelmi, illetve ezért etikai szempontból terhelő kötelezettségekre hivatkozással sem lehetett, mert egyrészt a Műemlékek Országos Bizottsága, másrészt a Bessenyei család vezetője is beleegyezését adta a hamvaknak Szabolcs vármegyébe Nyíregyháza megyei városba való szállításához.

A kérelem teljesítését másrészt indokolja az is, hogy Bessenyei György a Szabolcs vármegyei Bercel községben született. Életének és működésének emlékei legnagyobb részét szülővármegyéjéhez kötik, kultuszát a Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör ápolja és emlékét a Nyíregyháza megyei városban emelt szobor őrzi.

Egyébként olyan végrendeleti, vagy más hatályos intézkedés, amely a hamvak őrzésének kötelességét és az azokkal való rendelkezés jogát a családon kívül másra ruházta volna, tudomásommal nincs és nem is található.

Ezen véghatározatomat a jogorvoslatra tekintet nélkül végrehajthatónak azért kellett kimondanom, mert a Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör a folyó évi május hó 2-án a Nyíregyháza városban rendezendő művészeti megnyitó ünnepségén a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr jelenlétében kívánja a hamvakat új nyugvóhelyén elhelyezni.

Erről értesítem a Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör képviselőjében Szohor Pál Nyíregyháza város polgármesterét, mint a Kör elnökét. Bessenyei Zénó budapesti lakost, a Berettyóújfalu járás főszolgabíróját, Bakonszeg község elöljáróságát, B. Balog Imre bakonszegi lakost, mint a sírhelyet magában foglaló telek tulajdonosát, dr. vitéz Törő István m. kir. tisztiorvost és Nadányi Zoltán vármegyei főlevéltárost.

Ezen véghatározatom ellen a kézbesítés napját követő naptól számított 15 napon belül hivatalom útján m. kir. belügyminiszter úrhoz lehet jogorvoslattal élni.

Berettyóújfalu, 1940. április 24.

A kiadmány hitelül:
s.k.

dr. vitéz Nadányi
alispán.

P. H.
[olvashatatlan aláírás]
vármegyei iroda-igazgató.

[Kívül:]

Nagyságos
Nadányi Zoltán vármegyei főlevéltáros úrnak!
Berettyóújfalu

2. A Bessenyei György második exhumálásakor készült jegyzőkönyv

Jegyzőkönyv

Bessenyei Györgynek, a magyar felújulás nagy írójának
bakonszegi sírjából 1940. május hó 2-án történt ünnepélyes exhumálásáról

A Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör a Szabolcs megyei Bessenyei-kultusz erősítése céljából elhatározta, hogy névadó patrónusának, Bessenyei Györgynek a hamvait ünnepélyes

keretek között az író szülővármegyéjének székhelyére, Nyíregyházára hozatja s ott helyezze el örök pihenőre.

Bihar vármegye alispánjának vitéz dr. Nadányi Jánosnak, a Bessenyei család jelenlegi fejének Bessenyei Zénónak, valamint a Műemlékek Országos Bizottságának engedélye alapján a Bessenyei Kör és Nyíregyháza küldöttsége 1940. május hó 2-án Berettyóújfaluba, majd ott Bihar vármegye küldöttségével egyesülve Bakonszegre utazott, hogy a nagy író hamvait ünnepelesen Nyíregyházára hozza.

A Bizottság tagjai:

Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör részéről Dr. Mérey Ferencné, a Szabolcsi Szemle társszerkesztője; Dr. Belohorszky Ferenc, a Bessenyei Kör irodalmi szakosztályának elnöke és a Szabolcsi Szemle társszerkesztője; Dr. Sziklay László, a Bessenyei Kör ügyvezető titkára; Szabolcs vármegye részéről Dr. Váczy Elemér, vármegyei főlevéltáros; Nyíregyháza megyei város részéről Izay Géza felügyelő és Dr. Aradványi Endre törvényszéki bíró; Tiszabercel község részéről Turi Sándor, igazgató-tanító; a nyíregyházi ág. h. ev. Kossuth Lajos Gimnázium Bessenyei Önképzőköre részéről Szohor Miklós, gimnáziumi tanuló; a Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap részéről Aradvári Béla, a lap szerkesztője. Bihar vármegye részéről: Dr. Fényes György, a Berettyóújfalusi járás főszolgabírája; Nadányi Zoltán, vármegyei főlevéltáros; Dr. Barcsay Károly, vármegyei főügyész; Szentandrásy Gusztáv, főjegyző; vitéz Dr. Törő István, járási tisztiorvos; Miskolczy József földbirtokos; a Bihari Hírlap részéről: Nagy Gusztáv, a lap szerkesztője.

A kiszállás után a Bizottság megállapította, hogy Bessenyei hamvai az 1882-ben történt exhumálás után nem a sír eredeti helyén, hanem attól körülbelül 30 méter távolságra fekszenek. A „Sárrét” című hetilap egykorú híradásai és az első exhumálás még élő szemtanúinak, Balogh Imre 73 éves és Székely Imre 75 éves földműveseknek a vallomása alapján megállapította a Bizottság azt is, hogy az első exhumálást a nagy író hamvait veszélyeztető Berettyó tette szükségessé. Az új sírt Bihar vármegye közönsége 1883. június 10-én obeliszkkal jelölte meg, amely alatt, mint György Aladárnak a „Sárrét” című hetilap 1883. június 17-i számába írt „Bessenyei sírja” c. cikke s a jelenlegi exhumálás eredményei bizonyítják, kétségtelenül Bessenyei hamvai nyugodtak. György Aladár jelzett cikkében beszámol arról, hogy az 1882-i exhumálás előtt pontos ásatásokat végeztek az író időközben eltűnt sírjának exhumálására s az azonosság megállapítására, mert attól lehetett tartani, hogy Bessenyei hamvait összetévesztik az ugyancsak a régi Pusztakovácsiban, Bakonszeg határában eltemetett Várad nevű tisztartó maradványaival. Bizonyíték erre Bakos József református lelkész 1877. december 5-én kelt levele is, mely ugyancsak az első exhumálás gondosságát igazolja. Nem állja meg tehát a helyét az a túlzott aggodalmaskodás, amellyel Dr. Dajka András „A Gellérthegy és a magyar örökélet” c. munkájának 49. lapján Bessenyei hamvainak azonosságáról szól.

Dr. Fényes György, a Berettyóújfalusi járás főszolgabírája, 9.46-kor adta meg rövid ima után az engedélyt a sír felbontására. A hamvak hosszú, kitartó ásási munka után bukkantak fel: a Bizottság áhitattal szemlélte a nagy író földi maradványait. A csontvázat a koponya kivételével az idő teljes mértékben megőrizte: a lábfej, az alsó és felső lábszár, medence, hátgerinc csontok, a bordák, az állkapocscsont, az alsó- és felső karcsonatok, ujjpercek teljes egészükben megmaradtak. A hajból és Bessenyeinek az első exhumálásnál jelen volt szemtanúk által említett, vele temetett süvegéből is maradt egy kevés. A koporsó teljes egészében elporladt, mindössze a koporsószögek maradtak fenn. Vitéz Dr. Törő István, járási tisztiorvos lemérte a csontváz felső lábszárcsontját, amelyről megállapította, hogy 45 centiméter hosszú, s így kétségtelen, hogy kb. 182–184 cm magas ember maradványa: a gárdista Bessenyei Györgyé. A hamvak teljes feltárása után a Bizottság azokat az e célból készített kettős pléhkoporsóba helyezte el, amelynek fedelén réztábla jelzi az író nevét és születési, valamint halálozási évszámát.

mait: 1748–1811. A koporsó lezárásával az ünnepélyes exhumálás 11.10-kor befejeződött. A Nyíregyházáról kiszállt bizottság 11.30-kor gépkocsiba szállt, hogy Bessenyei György földi maradványait új pihenőhelyükre szállítsa.

Az ünnepi eseményről jelen jegyzőkönyvet készítettük s adatainak helyességét aláírásunkkal bizonyítjuk:

A Szabolcs vármegyei Bessenyei Kör részéről:

Dr. Méreyné dr. Juhász Margit

Dr. Belohorszky Ferenc

Dr. Sziklay László

Szabolcs vármegye részéről:

Dr. Váczy Elemér

Nyíregyháza megyei város részéről:

Izay Géza

Dr. Aradványi Endre

A nyíregyházi Kossuth Lajos Gimnázium Bessenyei Önképzőköre részéről:

Szohor Miklós

Tiszabercel község részéről:

Turi Sándor

A Nyírvidék-Szabolcsi Hírlap részéről:

Aradvári Béla

Bihar vármegye részéről:

Dr. Barcsay Károly

Dr. Fényes György

Miskolczi József

Nadányi Zoltán

Dr. vitéz Törő István¹⁶

A Bihari Hírlap részéről:

Nagy Gusztáv

¹⁶ Szentandrásy Gusztáv aláírása hiányzik.

Tamás Szálkai

The Minutes of György Bessenyei's Second Exhumation

Since Bihar County's archival material preserved from the early 18th century therefore it is a real treasure for local history researchers. Its old pages are reporting about the history of the county and several settlements but also about significant, important, and sometimes simply interesting events. An example of the latter are the second exhumation protocol minutes of György Bessenyei, "the hermit of Bihar", who was one of the most dominant personalities of the Enlightenment. The document was lurking for decades and the coffin spike right next to it was also long-forgotten. I present the minutes by the occasion of the poet's 270th birth anniversary as a first stage of an ongoing research.

Források

- MNL HBML
IV.456.a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
Bihar Vármegye Levéltárának Irattára.
- DJBANR
Fond 263. Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale ale României (Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatósága).
Nadányi Zoltan.

Szakirodalom

- Bakó 1990. Bakó Endre: Bessenyei György Bakonszegen. In: Bakonszeg története és néprajza. Szerk.: Ujváry Zoltán. Bakonszeg, 1990.
- Bakó 2009. Bakó Endre: Nadányi Zoltán világa. Debrecen, 2009.
- Barak 2017. Barak Beáta: Bessenyei György „ereklyéjére” bukkant. Hajdú-Bihari Napló, 74. évf. (2017), 43. sz., 2017. február 20. 4.
- Bessenyei 1894. Bessenyei György: A Bihari Remete: vagy a világ így megyen. Debrecen, 1894.
- Csorba 2000. Csorba Sándor: Bessenyei György világa. Bp., 2000.
- Domokos–Lator 1982. Domokos Mátyás – Lator László: Nadányi Zoltán: Körmenet. In: Versekről költőkkel. Bp., 1982.
- Komoróczy 1972. Helytörténeti források 1848-ig a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban. Szerk.: Komoróczy György. Debrecen, 1972.
- Nadányi 2006. Nadányi Zoltán összegyűjtött versei. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Urbán László. H. n., 2006. <http://mek.oszk.hu/04700/04728/html/nadanyi.htm#V81> (Utolsó letöltés: 2017. március 14.)
- Nagy 2016. Nagy Balázs: Egykor almafa őrizte álmát, ma a Morgó vigyázza. Bessenyei György útja halálától a végső nyughelyéig. In: „Mindenütt felyül ég, a’ föld lészen alsó” – Temetések és újratemetések a magyar művelődés- és irodalomtörténetben. Megjelenés alatt.
- [Szerző nélkül] Liptay Jenő értékes Bessenyei-relikviákat adott a Szabolcsvármegyei Bessenyei Körnek. Nyírvidék, 45. évf. (1924), 135. sz., 1924. június 14. 3.